

ISTORIE

Stephen Greenblatt este profesor de științe umaniste la catedra „John Cogan“ de la Universitatea Harvard și fondatorul școlii de critică literară cunoscută ca „Noul Istoricism“. În calitate de profesor invitat și conferențiar al unor universități din Anglia, Australia, Statele Unite și din multe alte țări ale lumii, a susținut o serie de conferințe remarcabile precum „Clarendon Lectures“ de la Oxford și „University Public Lectures“ de la Princeton. A obținut trei burse Guggenheim și a fost președinte al Modern Language Association. Profesorul Greenblatt este autorul și coautorul a nouă cărți și editorul altor zece, printre care *The Norton Antology of English Literature* (Antologia Norton de literatură engleză) și *The Norton Shakespeare*.

Opere: *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England* (1989), *Marvelous Possessions: The Wonder of the New World* (1992), *Practicing New Historicism* (în colab. cu Catherine Gallagher; 2001), *Hamlet in Purgatory* (2002), *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare* (2005), *Will in the World: How Shakespeare Became Shakespeare* (2005), *Learning to curse: Essays in Early Modern Culture* (2007), *Shakespeare's Freedom* (2010).

STEPHEN
GREENBLATT
CLINAMEN
CUM A ÎNCEPUT
RENAȘTEREA

Traducere din engleză de
Adina Avramescu

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Vlad Russo
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Iuliana Glăvan
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Artprint

Stephen Greenblatt
The Swerve. How the Renaissance Began
Copyright © 2011 by Stephen Greenblatt

© HUMANITAS, 2014, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
GREENBLATT, STEPHEN
Climamen: cum a început Renașterea / Stephen Greenblatt;
trad.: Adina Avramescu. – București: Humanitas, 2014
Bibliogr.
Index
ISBN 978-973-50-4269-1
I. Avramescu, Adina (trad.)
82.02 Renaștere

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382 / 0723 684 194

Pentru Abigail și Alexa

I. Căutătorul de cărți

În iarna anului 1417, Poggio Bracciolini călărea pe dealurile și văile împădurite din sudul Germaniei către o destinație îndepărtată, o mănăstire renumită pentru depozitul său secret de manuscrise vechi. Așa cum cu siguranță și-au dat seama imediat localnicii care-l priveau din ușa colibelor lor, omul era un străin. Zvelt la trup¹ și proaspăt ras, trebuie să fi fost îmbrăcat modest cu o tunică simplă, dar bine croită și o pelerină. Era cât se poate de clar că nu provenea de la țară, și cu toate acestea nu semăna nici cu vreunul dintre orășenii sau curtenii pe care localnicii erau obișnuiți să-i zărească din când în când. Fără arme și fără protecția vreunei armuri zornăitoare, nu semăna nicidecum cu un cavaler teuton – o lovitură zdravănă de ciomag din partea unui țărănoi costeliv l-ar fi pus imediat la pământ. Nu părea sărac, dar nici nu purta vreun însemn familiar al bogăției și statutului: nu era un curtean cu veșminte sclipitoare și cu părul parfumat atârnând în bucle lungi și nici un nobil aflat cu șoimul la vânătoare. Și, așa cum o arătau clar hainele și tunsoarea sa, nu era nici preot sau călugăr.

1. Despre înfățișarea lui Poggio, vezi *Poggio Bracciolini: 1380-1980: Nel VI centenario della nascita*, Istituto Nazionale di Studi Sul Rinascimento, vol. 7, Sansoni, Florența, 1982 și *Un Toscano del '400 Poggio Bracciolini, 1380-1459*, ed. Patrizia Castelli, Terranuova Bracciolini: Amministrazione Comunale, 1980. Principala sursă biografică este Ernst Walser, *Poggius Florentinus: Leben und Werke*, George Olms, Hildesheim, 1974.

La acea vreme, sudul Germaniei era o regiune prosperă. Catastrofalul Război de Treizeci de Ani, care avea să facă ravagii la sate și să zguduie din temelii orașe întregi, era la mare distanță în viitor, așa cum erau și ororile timpului nostru care au distrus o parte însemnată din ceea ce a supraviețuit din acea perioadă. Pe lângă cavaleri, curteni și nobili, mai erau și alte persoane însemnate care călătoreau cu diverse treburi pe drumurile bătătorite. Ravensburg, situat în apropierea orașului Konstanz, era angajat în comerțul cu pânzeturi de in și de curând începuse să fabrice hârtie. Ulm, pe malul stâng al Dunării, era un centru înfloritor de meșteșuguri și comerț, la fel ca Heidenheim, Aalen, frumosul Rothenburg ob der Tauber și încă și mai frumosul Würzburg. Orașenii, samsari de lână, negustori de piele și haine, cârciumari, berari, meșteșugari și ucenicii lor, la fel ca și diplomații, bancherii și colectorii de taxe – cu toții erau figuri familiare. Însă Poggio nu se potrivea cu nici una dintre acestea.

Existau și personaje mai puțin prospere, zilieri, spoitori, tocilari și alții ca ei, ale căror activități îi purtau pe drumuri; pelerini aflați în drum spre locurile sfinte, unde puteau să se închine în fața osciorului sau picăturii de sânge a vreunui sfânt; jongleri, ghicitori, șoimari, acrobați și mimi care mergeau din sat în sat; fugari, vagabonzi și hoți mărunți. Și apoi, mai erau evreii cu pălăriile lor conice și cu emblemele galbene pe care autoritățile creștine îi obligau să le poarte pentru a putea fi identificați cu ușurință ca obiecte ale disprețului și urii. Cu siguranță, Poggio nu era nici dintre aceștia.

Pentru cei care-l priveau, trebuie să fi fost o figură foarte curioasă. La acea vreme, cei mai mulți oameni își semnalau identitatea și poziția lor în ierarhia socială prin semne vizibile pe care le putea citi orișicine, precum petele persistente de pe degetele unui vopsitor. Poggio cu greu putea fi identificat. Un individ izolat, privit în afara structurilor fami-

liale și ocupaționale, nu însemna mare lucru. Ceea ce conta era grupul din care făceai parte sau chiar persoana căreia îi aparțineai. Micul cuplet pe care Alexander Pope l-a scris în secolul al XVIII-lea, pentru a ridiculiza pe unul dintre moșii reginei, s-ar fi putut aplica cu succes lumii în care trăia Poggio: „Sunt câinele Alteței Sale de la Kew; / Rogu-te domnule, al cui câine ești tu?“ Familia, legăturile de rudenie, breasla, corporația – acestea erau pietrele de temelie ale personalității. Independența și încrederea în forțele proprii nu aveau loc într-o asemenea cultură; într-adevăr, ele cu greu puteau fi concepute și nu erau nicidecum apreciate. Identitatea se contura odată cu un loc exact, bine însușit, în lanțul comenzilor și al obedienței.

A încerca să rupi acest lanț era o adevărată nebunie. Un gest impertinent – refuzul de a te înclina, de a îngenunchea sau de a-ți descoperi capul în fața persoanei cuvenite – putea să ducă la tăierea nasului sau la frângerea gâtului. Și, la urma urmei, la ce bun? Căci nu existau alternative coerente; cu siguranță nu cele definite de Biserică, de curtea regală sau de oligarhii orașului. Cea mai bună cale era să accepți cu umilință identitatea pe care destinul ți-a atribuit-o: plugarul nu trebuia să știe decât să are, țesătorul să țesă, călugărul să se roage. Era posibil, desigur, să fii mai mult sau mai puțin priceput la oricare dintre aceste lucruri; societatea în care se afla Poggio recunoștea și, într-o măsură considerabilă, răsplătea talentele neobișnuite. Dar să apreciezi o persoană pentru individualitatea sa inefabilă, pentru personalitatea sa multilaterală sau pentru imensa curiozitate, era ceva de-a dreptul nemaiauzit. Într-adevăr, în ochii Bisericii curiozitatea trecea² drept un păcat capital. A te lăsa pradă ei însemna să riști o eternitate în iad.

2. Despre curiozitate ca păcat și procesul complex de reabilitare a ei, vezi Hans Blumenberg, *The Legitimacy of the Modern Age*, trad. Robert M. Wallace, MIT Press, Cambridge, MA, 1983 (ed. orig. germană 1966), pp. 229-453.

Cine era Poggio, atunci? De ce nu-și proclama identitatea printr-un însemn pe spate, așa cum proceda de regulă orice om cumsecade? Nu purta nici un semn și nici o legăturică cu mărfuri pentru negoț. Cu toate că avea aerul încrezător al cuiva obișnuit cu înalta societate, nu putea fi decât o persoană neînsemnată. Toți știau cum arată o persoană importantă, pentru că trăiau într-o societate a servitorilor, a gărzilor înarmate și a lacheilor în livrea. Străinul în cauză, înveșmântat simplu, călătorea întovărașit de un singur om. Când se opreau la vreun han, însoțitorul, care părea să fie un fel de servitor sau asistent, era cel care dădea comenzile necesare; iar când stăpânul său începea să vorbească, cei din jur își puteau da seama că știe puțină germană, sau mai bine zis deloc, și că limba sa nativă era italiana.

Dacă ar fi încercat să explice vreunei persoane iscoditoare ce planuri avea, n-ar fi reușit decât să adâncească misterul identității sale. Într-o cultură cu un nivel de instrucție foarte scăzut, manifestarea interesului pentru cărți reprezenta deja o ciudățenie. Așadar, cum ar fi putut să explice Poggio natura încă și mai ciudată a intereselor sale particulare? Nu se afla în căutarea unor cărți ale orelor*, misaluri** sau culegeri de imnuri religioase, ale căror anluminuri deosebite și legături splendide i-ar fi făcut până și pe analfabeți să le aprecieze. Aceste cărți, unele dintre ele incrustate cu pietre prețioase și cu marginile de aur, erau adesea încuiate în cutii speciale sau legate cu lanțuri de pupitre sau de rafturi, astfel ca cititorii mai iuți de mână să nu plece cu ele. Însă, pentru Poggio, nu reprezentau o atracție specială. Și nu avea nici vreo înclinație pentru tomurile de teologie,

* Carte de rugăciuni apărută pe la jumătatea secolului al XIII-lea, bogat ilustrată, foarte populară în spațiul anglo-saxon, unde era folosită și pe post de calendar sau abecedar. (*N.t.*)

** Din lat. *missale*, carte liturgică (i se mai spune și „Liturghier“) care conține toate textele și instrucțiunile necesare pentru celebrarea liturghiei în religia catolică. (*N.t.*)

de medicină sau de drept care erau instrumentele prestigioase ale elitelor profesionale. Asemenea cărți aveau puterea de a-i impresiona și intimida chiar și pe cei ce nu puteau să le citească. Aveau un fel de magie socială, de genul celei asociate de cei mai mulți indivizi cu evenimentele neplăcute: un proces, o umflătură dureroasă în vintre, o acuzație de vrăjitorie sau de erezie. O persoană obișnuită ar fi înțeles că asemenea volume aveau dinți și gheare și astfel și-ar fi dat seama de ce ar putea fi vâdate de cineva inteligent. Dar și în această privință, indiferența lui Poggio era dezarmantă.

Străinul mergea la o mănăstire, dar nu era preot, teolog sau inchizitor și nici interesat de cărțile de rugăciune. Se afla în căutarea unor manuscrise vechi, multe dintre ele mucegăite, mâncate de viermi și, bineînțeles, indescifrabile chiar și pentru cei mai antrenați cititori. Dacă foile de pergament pe care fuseseră scrise aceste cărți erau încă intacte, ele aveau o anumită valoare monetară, deoarece puteau fi curățate bine cu cuțitul, netezite cu pudră de talc și folosite din nou pentru scris. Dar Poggio nu era implicat în negoțul cu pergament și, de fapt, îi detesta pe cei care rădeau literele vechi. El voia să vadă ce fusese scris pe ele, chiar dacă scrisul era ilizibil și dificil, și îl interesau cel mai mult manuscrisele vechi de patru sau cinci sute de ani, datând din secolul al X-lea sau chiar de mai demult.

Dacă Poggio ar fi încercat să lămurească această expediție, cu excepția câtorva, tuturor celorlalți germani li s-ar fi părut ciudat. Și li s-ar fi părut și mai ciudat dacă Poggio ar fi continuat să explice, arătând că, de fapt, nu era deloc interesat de ceea ce se scrisese cu patru sau cinci sute de ani în urmă. Disprețuia acele vremuri, considerându-le un fel de cloacă a superstiției și ignoranței. Ceea ce spera cu adevărat să găsească erau cuvinte ce n-aveau nimic de-a face cu momentul în care fuseseră scrise pe vechiul pergament și care, în cel mai bun caz, rămăseseră necontaminate de universul mental al scribului mărunț care le copiase. Acesta

din urmă, spera Poggio, copiase cu conștiinciozitate și exactitate de pe un pergament și mai vechi, făcut de un alt scrib a cărui viață umilă, la rândul ei, nu prezenta interes pentru căutătorul de carte decât în măsura în care lăsase în urmă scrierea cu pricina. Dacă acest șir aproape miraculos de întâmplări norocoase ar fi continuat, ultimul manuscris, prefăcut de mult în pulbere, ar fi fost, la rândul lui, o copie fidelă a unui manuscris și mai vechi care fusese și el copia altuia, și tot așa. În sfârșit, pentru Poggio, prada devenea acum din ce în ce mai ispititoare, iar inima de vânător din pieptul lui bătea din ce în ce mai tare. Pista pe care o urma îl ducea înapoi la Roma, însă nu la Roma contemporană cu o curte papală coruptă, subminată de intrigi, de fragilitate politică și de explozii periodice de ciumă bubonică, ci la aceea în care existaseră Forumul și Casa Senatului, și o limbă latină a cărei frumusețe cristalină îl umplea de încântare și de nostalgia după o lume pierdută.

Ce ar fi putut să însemne toate aceste lucruri pentru orice om cu picioarele pe pământ care trăia în sudul Germaniei în anul 1417? Ascultându-l pe Poggio, un om superstițios l-ar fi suspectat probabil de un anumit tip de vrăjitorie, bibliomanția; un altul, mai sofisticat, l-ar fi diagnosticat cu o obsesie psihologică, bibliomania; un creștin s-ar fi întrebat cum e posibil ca un suflet inteligent să simtă o atracție pasională față de vremurile de dinainte ca Mântuitorul să aducă păgânilor ignoranți promisiunea izbăvirii. Și cu toții și-ar fi pus întrebarea evidentă: pe cine slujește acest om?

E posibil ca Poggio însuși să se fi simțit puternic presat să găsească un răspuns. Până de curând, îl slujise pe Papă, iar înainte de aceasta slujise o serie întreagă de pontifi romani. Ocupația lui era de *scriptor*; cu alte cuvinte, era un scriitor talentat de documente oficiale emise de birocrăția papală; iar prin abilitate și viclenie, înaintase până la mult râvnita poziție de secretar apostolic. Prin urmare, el se afla în preajma Papei pentru a-i nota cuvintele, a înregistra

deciziile sale suverane și a pune într-o latină elegantă vasta lui corespondență internațională. În rânduiala formală a curții, în care proximitatea fizică față de conducătorul absolut era un avantaj-cheie, Poggio ocupa un loc important. El asculta cu atenție ceea ce-i șoptea Papa la ureche, îi răspundea tot în șoaptă și cunoștea înțelesul zâmbetelor și încruntărilor acestuia. Avea acces, așa cum sugerează însăși cuvântul „secretar“, la secretele Papei. Iar acest Papă a avut o mulțime de secrete.

Însă, pe când cutreiera în căutarea manuscriselor antice, Poggio nu mai era secretar apostolic. Nici vorbă să-și fi dezamăgit stăpânul, adică pe Papă, sau ca acesta să fi murit. Dar lucrurile luaseră o altă întorsătură. Papa pe care-l servise și înaintea căruia credincioșii (și mai puțin credincioșii) tremuraseră se afla în acea iarnă a anului 1417 într-o închisoare imperială din Heidelberg. Privat de titlul său, de numele său, de puterea și de demnitatea sa, el fusese dizgrațiat public și condamnat chiar de principii proprii sale biserici. „Sfântul și infailibilul“ Conciliu General de la Konstanz a declarat că prin „viața lui detestabilă și indecentă“³ provocase scandal în sânul Bisericii și al creștinătății și că era nepotrivit pentru a rămâne în înalta sa funcție. Ca urmare, conciliul i-a eliberat pe toți credincioșii de obligația de a-i fi fideli și supuși; și, într-adevăr, acum era interzis să-l numești Papă sau să i te supui. În lunga istorie a Bisericii, marcată, de altfel, de un număr impresionant de scandaluri, avuseseră loc puține incidente de acest fel, iar după aceea așa ceva nici nu s-a mai repetat.

Detronatul Papă nu era acolo în persoană, însă Poggio, fostul său secretar apostolic, e posibil să fi fost prezent în momentul în care arhiepiscopul de Riga a înmânat sigiliul

3. Eustace J. Kitts, *In the days of the Councils: A Sketch of the Life and Times of Baldassare Cossa* (devenit Papa Ioan al XXIII-lea), Archibald Constable & Co., Londra, 1908, p. 359.

papal unui aurar care, cu gesturi solemne, l-a spart în bucăți, împreună cu însemnele papale. Toți slujitorii fostului papă au fost demiși, iar corespondența acestuia – în administrarea căreia Poggio avusese un rol de prim ordin – a fost încheiată în mod oficial. Papa, care se autointitulase Ioan XXIII, nu mai exista; omul care purtase acel titlu a revenit la numele de botez, Baldassare Cossa. Iar Poggio ajunsese astfel un om fără stăpân.

La începutul secolului al XV-lea, un asemenea statut era, pentru majoritatea oamenilor, de neînviat și chiar periculos. Satele și orașele se uitau cu suspiciune la călători; vagabonzii erau biciuiți și însemnați; și, într-o lume aproape lipsită de forțe de ordine, cei care călătoreau neprotejați pe drumurile izolate, erau extrem de vulnerabili. Desigur, cu greu se putea spune despre Poggio că era un vagabond. Sofisticat și deosebit de talentat, el se mișcase vreme îndelungată în cercurile celor mari. Gărzile înarmate de la Vatican și Castel Sant'Angelo îl lăsau să treacă de porți fără să-l interogheze în nici un fel, și petiționari importanți veniți la curtea papală încercau să-i atragă privirea. Avusesse acces direct la un conducător absolut, stăpânul bogat și viclean al unor enorme teritorii, care pretindea totodată că e stăpânul spiritual al întregii creștinătăți occidentale. În camerele private ale palatelor, ca și la curtea papală însăși, secretarul apostolic Poggio era o prezență familiară, schimbând glume cu cardinalii împodobiți cu pietre prețioase, conversând cu ambasadorii și bând vinuri fine din cupe de aur și cristal. La Florența, fusese în grațiile unora dintre cele mai importante figuri ale Signoriei, organul conducător al orașului, și avusese un cerc distins de prieteni.

Dar Poggio nu se afla în Roma sau Florența, ci în Germania, iar Papa, pe care-l urmărise în orașul Konstanz, zăcea în închisoare. Inamicii lui Ioan XXIII triumfaseră și acum controlau situația. Ușile care îi fuseseră cândva deschise lui Poggio, erau acum închise pentru totdeauna. Și

petiționarii dornici de o favoare – o dispensă, o ordonanță legală, o poziție avantajoasă pentru ei înșiși sau pentru rubedeniile lor –, care îi făcuseră curte secretarului pentru a obține ceva de la stăpânul său, se uitau cu toții în altă parte. Venitul lui Poggio înghețase peste noapte.

Acest venit fusese considerabil. Scriptorii nu primeau un salariu fix, însă li se permitea să încaseze taxe pentru întocmirea de documente și obținerea așa-numitelor „binecuvântate dispense“, adică a unor favoruri legale în chestiuni care necesitau niște corectări tehnice sau acordarea unor scutiri, în mod verbal sau în scris, de către Papă. Și, bineînțeles, mai erau și alte taxe, mai puțin oficiale, care umpleau discret buzunarul celui care avea acces la urechea Papei. La jumătatea secolului al XV-lea, venitul anual al unui secretar se încadra între 250 și 300 de florini, iar cei cu spirit întreprinzător puteau să câștige mult mai mult. După doisprezece ani petrecuți într-un asemenea serviciu, colegul lui Poggio, Gheorghe de Trapezunt, economisise⁴ peste 4000 de florini la băncile din Roma, alături de o serie de investiții fructuoase în domeniul imobiliar.

În scrisorile adresate prietenilor săi, Poggio a susținut de-a lungul vieții că nu era nici ambițios și nici lacom. El a compus un eseu faimos în care ataca avariția, ca pe una dintre cele mai detestabile vicii omenești, și scotea în evidență lăcomia călugărilor ipocriți, principilor lipsiți de scrupule și comercianților hrăpăreți. Desigur, ar fi o dovadă de naivitate din partea noastră să luăm de bună o asemenea declarație: există o amplă evidență, dintr-o perioadă târzie a carierei sale, când a reușit să revină din nou la curtea papală, că el a profitat de poziția sa pentru a face avere peste noapte. În anii 1450⁵, alături de un *palazzo* de

4. Peter Partner, *The Pope's Men: The Papal Civil Service in the Renaissance*, Clarendon Press, Oxford, 1990, p. 54.

5. Lauro Martines, *The Social World of the Florentine Humanists, 1390-1460*, Princeton University Press, Princeton, 1963, pp. 123-27.

familie și o proprietate la țară, el reușise să achiziționeze câteva ferme, 19 terenuri și două case în Florența și făcuse, de asemenea, depuneri substanțiale la bănci și la alte case comerciale.

Însă această prosperitate avea să se producă peste câteva decenii. Un inventar oficial (numit *catasto*) alcătuit în 1427 de către funcționarii care se ocupau cu impozitele ne arată că Poggio dispunea de mijloace destul de modeste. Cu zece ani mai devreme, când Ioan XXIII a fost detronat, cu siguranță că dispunea de și mai puțin. Într-adevăr, se-
tea lui de câștig de mai târziu ar putea fi explicată ca o reacție la amintirea acelor nesfârșite luni, care s-au transformat mai apoi în ani, în care s-a aflat într-o țară străină, fără serviciu sau venit și cu foarte puține resurse pe care să se bazeze. În iarna anului 1417, când traversa călare satele din sudul Germaniei, nu avea nici cea mai mică idee, sau poate doar una vagă, de unde vor proveni următorii lui florini.

Este cu atât mai surprinzător că, în acea perioadă dificilă⁶, Poggio n-a încercat să găsească rapid o slujbă nouă sau să se întoarcă imediat în Italia. În schimb, a pornit în căutarea unor cărți.

6. În 1416 el a încercat, alături de ceilalți membri ai curiei, să-și asigure o prebendă [un venit fix acordat unui titlu ecleziastic catolic – *n. t.*], însă alocația a fost contestată și, în cele din urmă, nu i-a fost acordată. De asemenea, se pare că ar fi putut să ocupe o poziție de scriitor în cadrul noului pontificat al lui Martin V, însă a refuzat, considerându-o drept o degradare în raport cu funcția sa de secretar (Walser, *Poggius Florentinus*, pp. 42ff).

Cuprins

<i>Prefață</i>	7
I. Căutătorul de cărți	23
II. Momentul descoperirii	33
III. În căutarea lui Lucrețiu	66
IV. Dinții Timpului	103
V. Naștere și Renaștere	142
VI. La Fabrica de Minciuni	172
VII. O cursă de prins vulpi	195
VIII. Ordinea firii	225
IX. Întoarcerea	249
X. Abateri	267
XI. Dăinuiri	294
<i>Mulțumiri</i>	319
<i>Bibliografie selectivă</i>	321
<i>Indice</i>	353